

Д. С. ҚАХАРОВА

ИНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

ТОШКЕНТ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Д.С.ҚАХАРОВА

**ИНКЛЮЗИВ
ТАЪЛИМ
ТЕХНОЛОГИЯСИ**

(Монография)

ТОШКЕНТ – 2014

УЎК: 94 (575.1)
КБК 63.5 (Ў)
Қ-91

Қ-91 **Д.С.Қахарова. Инклюзив таълим технологияси.**
–Т.: «Fan va texnologiya», 2014, 192 бет.

ISBN 978–9943–4269–2–4

Мазкур монографияда имконияти чекланган ногирон болаларни инклюзив таълим тизимида янги технологиялар асосида ўқитишнинг моҳияти, мазмуни, мақбуллиги ва самарадорлиги, шунингдек, ҳар бир болага ўз қобилияти, рухий ҳолати ва имкониятига кўра таълим олиши, уларни интеграция қилиш учун қулай шароитлар яратиш муҳимлиги бўйича услубий қўлланмалар, инклюзив таълим дастурлари, методик-психологик материаллар, махсус ўқув воситаларининг ўрни зарур эканлиги илмий тадқиқот натижалари ва таҳлиллари асосида баён этилган. Монографиядан республикамиздаги олий ўқув юртлари педагоглари, катта илмий ходим-изланувчилар, магистр ва бакалавр талабалар, касб-ҳунар коллежлари ўқитувчи ва ўқувчилари, умумтаълим муассасалари педагоглари фойдаланишлари мумкин.

УЎК: 94 (575.1)
КБК 63.5 (Ў)

Масъул муҳаррир:

Ш.Р.Баротов – психология фанлари доктори, профессор

Тақризчилар:

Қ.Т.Олимов – педагогика фанлари доктори, профессор;

У.С.Жумаев – психология фанлари номзоди, доцент

Монография Бухоро давлат университети илмий-техник Кенгашининг 2013 йил 25 декабрдаги 6-сонли йиғилиши қарори билан чоп этилди.

ISBN 978–9943–4269–2–4

© «Fan va texnologiya» нашриёти, 2014.

**2014 йил – «Соғлом бола йили»га бағишлайман.
Муаллиф**

КИРИШ

Ҳар қандай жамиятда ёш авлоднинг ҳар томонлама етук, комил инсон бўлиб вояга етишига, муносиб фуқаролар сифатида улғайиб, давлат тараққиёти ва гуллаб-яшнашига улуш қўшишларига умид боғланади. Бутун жаҳон болаларига тегишли бўлган болалар ҳуқуқи ҳақидаги Конвенцияда, Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонунида, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» сингари қатор муҳим меъёрий ҳужжатларда кўрсатилишича, барча болалар, шу жумладан, жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсони бор болалар ҳам меҳнат қилиш, таълим олиш, ҳаётда ўз ўрнини топиш ҳуқуқларига эгадирлар.

1993 йил 1 декабрда 153 мамлакатда болалар ҳуқуқлари ҳақидаги Конвенциянинг ратификация қилиниши воситасида, уларда болалар келажагини муҳофаза қилишга тайёр эканлик намойиш этилди. Конвенция бутун жаҳон болалар ҳуқуқлари ҳақидаги Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг шартномасидир. Конвенция – бола ҳуқуқлари ҳақидаги универсал расмий Кодексдир. Конвенцияда болалар ҳуқуқлари тўрт тоифага ажратиб берилган бўлиб, улар 54 моддани ўз ичига қамраб олган.¹

1994 йилда ЮНЕСКО «Махсус таълим зарурияти» номли ҳужжатни тайёрлаб, унда махсус таълимга муҳтож болалар ва ёшлар учун таълимни ташкил этиш ҳамда такомиллаштириш масалаларини кўриб чиқди. Ушбу таълим турида асосий ўрин реабилитация масалаларига ажратилган. Ҳужжатда: «Махсус таълимни алоҳида ёрдамга муҳтож кишиларга ташкил этишдан мақсад – жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсони бор

¹ БМТ – 1993 йил, 1 декабрдаги «Конвенция» ҳужжатлари.

болалар ва ўсмирларни мустақил, ҳамма қатори яшаш шароитида жамиятга тиклаш»,¹ – деб таъкидланган.

Болада нуқсон бўлишига қарамай, унга қўлидан келадиган иш турини ўргатиш, ўқитиб тарбиялаб, жамиятда ўз ўрнини топиб кетишига ёрдам бериш (ижтимоий реабилитация қилиш) зарурдир.

Республикамизда ижтимоий ташаббусларни қўллаб-қувватлаш жамғармаси томонидан 2007 йилдан буён «Ўзбекистонда Инклюзив таълим» лойиҳаси амалга ошириб келинмоқда. Лойиҳа ҳамкорлари: Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги; Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги; Навоий шаҳридаги «Умр» имконияти чекланган болаларга ёрдам бериш маркази, Самарқанд шаҳридаги «Ҳаёт» номли ногиронларга ёрдам бериш маркази, Жиззах шаҳридаги «Истикболли авлод» маркази, Қашқадарё вилоятининг Қарши шаҳридаги «Умид» ташаббусларга кўмак бериш ва ривожлантириш маркази, Термиз шаҳридаги «Имкон» имконияти чекланган болалар ва оилаларга кўмак бериш маркази, Фарғона вилоятининг Қўқон шаҳридаги «Зиё» махсус заруратли болаларга ижтимоий кўмак бериш маркази, мақсадли ҳудудлар ҳокимликлари; Ўзбекистондаги Швецария элчихонасидир. Ушбу лойиҳа доирасида Тошкент, Гулистон, Қарши, Самарқанд, Термиз, Андижон, Қўқон, Нукус, Бухоро, Урганч шаҳарларидаги мактабгача таълим муассаса, мактаб, касб-хунар коллежлари ва академик лицейларда имконияти чекланган болалар аралаш гуруҳларда инклюзив технология асосида таълим-тарбия олишмоқда.

Мамлакатимизда имконияти чекланган болалар таълим-тарбияси ва уларнинг ижтимоий ҳаётга мослашувига қулай шароитлар яратиб берилмоқда. Уларни жамиятга интеграция қилиш, аввало, имкон қадар саломатлигини тиклаш мақсадида «Имконияти чекланган болалар учун умумий таълим лойиҳаси» асосида иш юритиб келинмоқда. Бунда, асосан, инклюзив таълим имкониятларидан фойдаланиш кўзда тутилмоқда. Натижада инклюзив таълимни ташкил этишнинг педагогик-психологик хусусиятларини, ўзига хос имкониятларини

¹ UNESCO: Жамиятга ва махсус таълимга муҳтожларга қаратилган Дастур. – 1994.

чуқурроқ ўрганиш, у билан боғлиқ муаммоларни аниқлаш, самарадорлик жиҳатларини асослаб бериш долзарб илмий муаммога айланмоқда. Чунки инклюзив таълим усули барча болаларнинг руҳий-жисмоний ҳолатидан қатъи назар таълим жараёнида тўлақонли иштирок этишини таъминлашга қулай имконият яратади. Айниқса, у алоҳида ёрдамга муҳтож болаларнинг атрофдагилар билан мулоқотда бўлиши, ижтимоий муҳит талабларига жавоб бера оладиган бўлиб улғайиши, ўз кундалик-маиший эҳтиёжини қондира олиш кўникмаларини эгаллаши, ҳаётга мослашиб, умумтаълим мактабларида соғлом тенгдошлари билан тенг шароитларда ўқий олиши, улар билан ўзаро дўстона муносабатга киришиши, дарсларни ўз вақтида ўзлаштириши, топшириқларга масъулият билан ёндашиши учун қулайликлар туғдиради. Шунинг назарда тутиб, мазкур монографияда инклюзив таълимнинг ўзига хос самарадорлик белгиларини асослаш, уни оиладан, мактабгача таълим муассасаларидан бошлаб олий таълимгача бўлган узлуксиз таълим жараёнида йўлга қўйиш учун зарурий педагогик-психологик ёндашув йўллари аниқлаш кўзда тутилди.

Шуниси борки, инклюзив таълим нафақат ногирон болалар ўртасида, балки соғлом турмуш тарзига асосланган оилада тарбияланаётган болалар ўртасида, мактабгача таълим муассасаларида, мактабларда, академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида ҳам фанларни ўзлаштириш даражаси турлича бўлган ўқувчилар учун қулай имкониятлар ярата олади. У орқали ўқувчиларнинг бир-бирига ижобий таъсир кўрсата олишига эришиш яхши натижа келтиради. Лекин баъзан соғлом болалар билан ногирон болалар орасидаги тафовут сезилиб қолиши, ногирон бола ўз тенгдошларига қўшилмай, тортиниши, ўз имкониятларидан фойдалана олмаслиги сабаб уялиб туриши, камситилиши, айримлари эса оилада ҳаддан ташқари эрка ўстирилганлиги туфайли қайсарлик, инжиқлик қилиши кузатиладики, бундай шароитда таълим амалиёти ва таълим хизматларини ташкиллаштиришда ўзгаришлар қилишга тўғри келади. Буларнинг барчаси инклюзив таълим жараёни

ўзига хос мураккабликларга эга эканлигини ва шу соҳада ишлайдиган ўқитувчилар, синф раҳбарлари, тарбиячилар, касбий маҳорат усталари зиммасига жиддий талаблар ва масъулиятлар юклашини ойдинлаштиради ҳамда тадқиқот мавзусининг серқирра ва мураккаблигидан далолат беради. Олиб борилган изланишлар ва тадқиқотлар асосида инклюзив таълим технологиясига қуйидагича таъриф бериш мумкин: **«Инклюзив таълим технологияси (ИТТ) – бу узлуксиз таълим тизимида махсус ёрдамга муҳтож болалар ва ёшлар учун меҳрибонлик билан тизимли ёндашадиган, индивидуаллашган, шароитга қараб ўзгарувчан, махсус ўқув дастурлари, материаллари, воситалари ва методлари ёрдамида таълим-тарбиянинг педагогик-психологик жиҳатларини замонавий талабларга мос олиб бориладиган жараён»**.¹

Инклюзив таълимни оиладан мактабгача таълим муассасаларида, умумтаълим мактабларида, касб-ҳунар коллежлари ва олий ўқув муассасаларида жорий этиш натижасида имконияти чекланган инсонларга нисбатан умумий муносабат ўзгараётгани маълум бўлди. Бу эса уларнинг ҳаётда муваффақият қозониши учун омил бўлиб хизмат қилиши мумкин. Инклюзив таълим имконияти чекланган болаларга умумтаълим жараёнидаги барча тадбирларда фаол ва мунтазам иштирок этиш имконини беради. Бунинг натижасида стереотиплар шаклланишининг олди олиниб, кўрсатиладиган индивидуал ёрдам имконияти чекланган болаларни жамиятдан ажратиб қўймайди. Улар олган кўникмаларини умумлаштириш имконига эга бўлишади. Имконияти чекланган инсонлар учун ишлаб чиқилган ва жамиятга режали асосда жорий этилаётган инклюзив таълим стратегияси ўқишнинг узлуксиз ва муттасиллигини таъминлайди. Оила – болалар боғчаси – мактаб – касб-ҳунар коллежи – иш билан таъминлаш – ушбу тизим келажакда ота-оналарга имконияти чекланган болаларини умумтаълим муассасалари ва олий ўқув юртларига бемалол, хавфсирамасдан олиб келишлари учун замин яратади.

¹ Муаллиф таърифи.

Монографияда имконияти чекланган ногирон болаларни инклюзив таълим тизимида ўқитишнинг моҳияти, унинг давр талабига мос технологияси ёритиб берилган. Шунингдек, унда яна республикамизда алоҳида ёрдамга муҳтож болаларнинг ривожланиш даражаси, имконияти, қизиқиши ва қобилиятига кўра махсус ёки умумтаълим тизимида таълим олишини амалга ошириш мақсадида дастлабки тадқиқотлар олиб борилганлиги ва эришилган ютуқлар, ундаги муаммолар ҳақида фикр юритилган, илмий хулосалар қилинган.

I. ИНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИНING НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Инклюзив таълимнинг муаммо сифатида ўрганилганлиги

Инклюзив таълимни ўрганиш педагогика ва психология фанида янги, энг долзарб муаммолардан ҳисобланади. Муаммога доир тадқиқот ишларини ўрганиш, уларни илмий жиҳатдан таҳлил қилиш асосида маълум бўлдики, имконияти чекланган ёшларнинг тарбиявий муҳити ҳамма вақт яхши, мўътадил бўлиши, ҳамиша алоҳида эътиборда тутилиши, катталарнинг назаридан четда қолмаслиги лозим. Ғарбий Европа мамлакатлари ва АҚШда инсон психологик хусусиятлари билан боғлиқ тажрибаларга асосланган илмий назария ва йўналишлар вужудга келди. Одам психик табиатини турлича талқин қилинишига қарамай, бу назариялар маълум даражада имконияти чекланган болаларнинг педагогик психологиясининг ривожланишига туртки бўлди. Бу борада, Дж.Брунер, Ж. Пиаже, А.Валлон, С.Холл, Е.Мейерман, К.Бюлер, Е.Дюркгейм, Д.Локк ва бошқаларнинг илмий тадқиқотларини эътироф этиш мумкин,

Чунончи, англиялик олим Джок Локк дунёга келган янги чақалоқ боланинг руҳини «топ - тоза тахтага» ўхшатади. Унинг фикрича, «Боланинг «топ -тоза тахта» тарзидаги руҳиятига нималар ёзиш кераклиги, бу катталар ихтиёридадир, боланинг қандай инсон бўлиб етишиши, унда қандай шахсий фазилатларнинг таркиб топиши, бола ҳаётдан оладиган тажрибага,

ўзгалар билан мулоқот жараёнида оладиган ҳаётӣ тушунча ва тасаввурларга боғлиқдир» деб таъкидлайди.

Америкалик психолог олим С.Холл «Ҳар қандай бола ўзининг индивидуал тараққиётида филогенезни онтогенезда такрорлайди, шу боис болаларга ибтидоий инстинкларни оғриқсиз, енгил кечиши учун қулай имкониятлар яратиб бериш зарур» деб айтади. С.Холл ўз тажрибалари асосида бой ашёвий далиллар тўплаб бола таълим-тарбияси ҳақида психологик, физиологик ҳамда билимларнинг мужассам дастурини яратиш ғоясини олға суради.

Швейцариялик психолог Е.Клапаред «Бола психологияси ва экспериментал педагогика асарида қизиқиш, мотив, эҳтиёжларнинг методологик асослари, болалар тафаккурининг хусусиятлари ва ривожланиш қонуниятлари, ўхшашлик ва тафовутнинг бола онгида содир этилиши тўғрисида мулоҳаза юритилади (4.3).

Олмон психологи Е.Мейерман фикрича, «экспериментал педагогика ва психологиянинг мақсади боланинг мактаб даврида унинг руҳияти ва вужудида кечаётган ўзгаришларни тўлиқ билмай туриб, унга буйруқ бериб ёки тазйиқ ўтказиб бўлмайди», деб таъкидлайди.

Америкалик психолог Ж.Брунер «Шахснинг таркиб топиши билан таълим ўртасида ўзаро алоқа мавжудлигини таъкидлаб, инсоннинг камолот сари интилиши билим олиш самарадорлигини оширса, ўқитишнинг такомиллашуви унинг ижтимойлашувини жадаллаштиради»,- деб уқтиради.

Ж.Брунер ўз илмий қарашларида анча далил ғояларни илгари сурган. Унинг тахминига кўра «Ҳар қандай фанни ҳар қайси ёшдаги болага самарали ўргатиш мумкин. Бунда фақатгина ҳар бир ёш босқичида бола олами ўзига хос тарзда кўриш ва тушунтиришни эътиборга олиш ҳамда ўргатиладиган нарсани боланинг қарашларига монанд талқин этиш талаб қилинади», дейди.

Шунингдек, Ж. Пиаже, А. Бине, О. Кронн В. Штернлар ҳам бола психик тараққиётида таълим-тарбиянинг мавқеини, уларнинг ақлий хусусиятларини, дастурли таълим, кўникма ва

малакаларнинг аҳамиятини, психокоррекция машқларнинг ўрнини илмий-амалий асослаб беришда муҳим ўрин эгаллайди ва бу таълимотлар ушбу тадқиқотда муҳим аҳамиятга эга.

Немис психологи О.Кронн мактабгача ёшдаги болаларга таълим муассасаларда бериладиган таълимга катта эътибор бериш кераклигини таъкидлаган. Унинг фикрича, уч яшар бола унга берилаётган билимни ўзлаштиришга, яъни таълим олишга қодир дейди.

В. Штерн эса қарама- қарши нуқтаи назарни илгари сурди. Унинг таъкидлашича, бола ҳаётининг дастлабки олти ёшида, олган билимлари ўзига хос тарзда эгалланади. Мактабгача ёшдаги бола ҳали ўқиш учун мустақил иродага эга эмас, мактаб ўқувчиси учун эса ўқиш берилган материални онгли тарзда ўзлаштириш нияти ва бу билимлардан ўзининг келажаги учун мулк сифатида фойдаланиш, бутун ҳолича сақлаб қолиш истагидир. Штерн «мактабгача ёшдаги бола, айна бугунги куни билан шунчалик машғулки, эртанги кун, келажак учун бирор-бир нарсани эгаллаш истагидан узоқдир» дейди. Демак, мактабгача ёшдаги боланинг ўқиши бошқа фаолиятнинг маҳсули ҳисобланиб, теварак-атрофдан, ўйин орқали олган таассуротларни онгсиз тарзда танлаш асосида ҳосил бўлади.

Швейцариялик психолог Ж.Пиаженинг фикрича, боланинг ақли ривожланиши ўзининг ички қонунлари асосида тараққийлашиб бориб, сифат жиҳатидан ўзига хос бир қатор генетик босқичларни босиб ўтади. Таълим бу ақлий етилиш жараёнини фақат бир қадар тезлаштиришда ёки секинлаштиришга қобилдир, лекин у ақлий жиҳатдан етилиш жараёнига ҳеч қандай жиддий таъсир кўрсата олмайди. Демак, таълим ривожланиш қонунларига бўйсунishi керак, дейди.

Демак, таълим ривожланиш қонунларига бўйсунishi керак. Масалан, болада мантиқий тафаккур етилмай туриб, уни мантиқий фикр юритишга ўргатишга фойдасиздир. Таълимнинг турли босқичлари боланинг тегишли психологик имкониятлари пишиб етиладиган муайян ёшидан қатъи назар, боғлиқлиги ана шундан келиб чиқади.

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi <https://kitobxon.com/oz/asar/79> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси <https://kitobxon.com/uz/asar/79> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию можно найти на сайте <https://kitobxon.com/ru/asar/79>